

Agustí Bartra: traduir en la terrible soledat catalana¹

Montserrat BACARDÍ
Departament de Traducció i d'Interpretació
Universitat Autònoma de Barcelona
montserrat.bacardi@uab.cat

RESUMEN

Com tants intel·lectuals compromesos amb la República, Agustí Bartra (Barcelona, 1908 – Terrassa, 1982), va haver d'emprendre el camí de l'exili el gener de 1939. Va passar per França, la República Dominicana i Cuba, fins que el 1941 va arribar a Mèxic. Havia après francès i estudiava anglès de manera autodidacta. La traducció va esdevenir l'ocupació més escaient i assequible per a un intel·lectual que maldava per guanyar-se la vida amb l'escriptura. A partir d'aleshores va traduir un gran nombre d'obres de poesia i de narrativa, vocacionalment i professionalment, per a les editorials mexicanes punteres. Al català, va traslladar-hi *Una antologia de la lírica nord-americana* (1951) i alguna altra obra que ha romàs inèdita. En retornar al país, el 1970, va continuar traduint al català i al castellà, en unes condicions no gaire diferents de les de l'època anterior. El binomi exili i traducció s'obstinava a persistir.

Paraules clau: Agustí Bartra, història de la traducció, exili.

[Recibido, marzo 2014; aprobado, diciembre 2014]

Agustí Bartra: translate into the terrible Catalan solitude

ABSTRACT

Like many intellectuals committed to the Republic, Agustí Bartra (Barcelona, 1908 - Terrassa, 1982) had to embark on the road of exile in January 1939. He passed through France, the Dominican Republic and Cuba, until he arrived in Mexico in 1941. He had learned French and studied English in a self-taught way. The translation became the most suitable and affordable occupation for an intellectual who tried to make a living with writing. From then on he translated in abundance works of poetry and narrative, vocationally and professionally, for the leading Mexican publishers. Catalan translated *Una antologia de la lírica nord-americana* (1951) and some other work that has remained unpublished. Returning to the country in 1970, he continued to translate into Catalan and Spanish, under conditions not too different from those of the previous era. The binomial exile and translation obstinately persisted.

Keywords: Agustí Bartra, history of translation, exile.

¹ Aquest article s'inscriu en el Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània (GETCC) (2009, SGR 1294), finançat per l'Agència de Gestió i Ajuts Universitaris de la Generalitat de Catalunya, i en el projecte «La traducció en el sistema literari catalán; exilio, género e ideología (1939-2000)» (FFI2010-19851-C02-01), finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación.

1. Prolegòmens

Probablement no sabrem mai amb exactitud què va traduir Agustí Bartra. Com tampoc alguns altres exiliats que, de la traducció, en van fer l'ofici principal. Republicans i catalanistes de pedra picada, els que, acabada la guerra, havien emigrat a l'altra banda de l'Atlàntic traduïen a una llengua més o menys «forastera» —l'espanyol—, per a un mercat «distant» —l'hispanoamericana— i, ben sovint, productes de dubtosa qualitat literària. No és estrany que en aquestes condicions no volguessin responsabilitzar-se'n i se servissin de tota mena de pseudònims, de mal identificar a hores d'ara, quan els protagonistes han desaparegut sense facilitar pistes sobre una activitat que sovint tenien per circumstancial i subalterna. Bartra mateix, en nombroses entrevistes, responia les escadusseres qüestions sobre la seva faceta de traductor apressadament, sense concretar gaire. S'hi afegia, en aquest cas, que havia constituït una societat amb la seva companya, l'escriptora Anna Murià, en la qual havien treballat plegats, en funció de les conveniències, i de vegades únicament ell havia signat la feina.

Sigui com vulgui, la producció d'Agustí Bartra com a traductor és molt remarcable, mal que només sigui per la quantitat: milers i milers de pàgines tant de prosa com de poesia, regularment a partir de l'anglès i del francès, si bé algun cop va valer-se de traduccions interposades. Les primeres daten dels anys quaranta, exactament del 1944, mentre que la darrera (de Walt Whitman) va aparèixer pòstumament, el 1985. Entremig, i fent números rodons, va signar una vintena de versions poètiques i una quarantena d'obres en prosa, la immensa majoria traslladades al castellà; al català, només sis, publicades o bé a l'exili o bé un cop retornat a Catalunya i esgotat el franquisme. Aquestes xifres no inclouen les abundoses autotraduccions i reescriptures de l'obra pròpia (normalment del català al castellà, però també algun cop del castellà al català), que haurien de ser estudiades dins el conjunt del seu corpus de creació.

2. Aprenentatges

El traductor Agustí Bartra es va forjar a l'exili, a causa de les necessitats econòmiques i, encara més, de la voluntat d'esdevenir un escriptor professional. En aquest sentit, l'experiència reportada per Vicenç Riera Llorca no difereix pas gaire de la seva: «Durant uns quants anys, la traducció de llibres fou feina habitual d'alguns refugiats. Jo en vaig traduir [...] una dotzena per a les Ediciones Minerva [...]. I més endavant en traduiria unes dotzenes per a diverses editorials mexicanes» (Riera Llorca 1994: 70). Amb estudis elementals, i havent començat a treballar a tretze anys d'aprenent, Bartra abans de la guerra ja havia publicat un recull de contes, *L'oasi perdut* (1937), i el primer llibre de poesia, *Cant corporal* (1938), a més de col·laborar en algunes publicacions periòdiques. Tot sol havia après el francès i hi llegia, per exemple, Rilke, segons la *Crònica de la vida d'Agustí Bartra* d'Anna Murià: «Aquells dies em parlava de Rilke i em donà a llegir els *Cahiers*, el llibre que portà a la motxilla de soldat» (Murià 1990: 97). A París, pel novembre de 1939, van comprar-ne l'obra poètica (Murià 1990: 100). En la llarga travessia per l'Atlàntic, van passar moltes hores amb un llibre del bar-biblioteca: «N'hi havia un per a nosaltres inoblidable: *Fulles d'herba*, de Walt Whitman, en francès, en una bella edició en dos volums, amb un magnífic retrat del poeta» (Murià 190: 112). Com tants intel·lectuals d'abans de la guerra, Bartra havia accedit a altres literatures sobretot per mitjà del francès. Ja havia començat a dialogar-hi, i fins i tot havia començat a fer-se'n seu algun text concret. El gener de 1938 va publicar als diaris *Treball* i *El Dia* un article titulat «Rainer Maria Rilke», en què incloïa «la traduc-

ció d'una pàgina de Rilke sobre la música de Beethoven» (Bartra 1938); no en citava la font, però segurament partia del francès.² No era la primera vegada que es presentava com a intèrpret de literatures forasteres, servint-se d'una llengua interposada: l'any anterior ja havia traslladat un conte de Boris Pilniak (Pilniak 1937: 4).

No tenim notícies fidedignes de com i quan Agustí Bartra va aprendre anglès. Devia ser als primers anys d'exili, i de manera autodidacta. Anna Murià únicament indica que, en arribar a Mèxic, «aleshores tots dos sabem molt poc anglès. Jo una mica més, jo havia tingut classes d'anglès» (Grifell 1992: 68).³ Les primeres traduccions publicades per Bartra a Mèxic encara provenen del francès: *El crepusculo de la civilización*, de Jacques Maritain, *El hombre de púrpura*, de Pierre Louÿs, i *Tres poetas iluminados: Baudelaire, Verlaine, Rimbaud*, d'André Rousseux. De tota manera, el 1944 ja presentava «Dos sonets de Keats» en el primer número de *Lletres*. Dirigida per ell (sense que hi constés fins al darrer número, el 10), la revista va acollir traduccions sistemàticament, a més de difondre el cèlebre breuari de Josep Carner, «De l'art de traduir». Bartra va arranjar-ne també d'Aragon, Paul Valéry, Walt Whitman i, en l'últim lliurament, una primera mostra «De la lírica nord-americana»: composicions de Robert Frost, Wallace Stevens i Wilbert Snow, quan encara faltaven tres anys perquè sortís a llum *Una antologia de la lírica nord-americana*.

3. Antologies

La concessió d'una beca de la Fundació Guggenheim va significar un punt i a part en el remolí de feines mal remunerades i poc estimulants d'aquella primera època a Mèxic. La hi atorgaren per traduir primerament una mostra de la poesia nord-americana al català i, després, al castellà. De manera que la parella i els dos fills van passar dos anys, el 1949 i el 1950, en diversos indrets dels Estats Units. Les condicions de la Fundació eren òptimes: «no feu cabal del pla proposat i concedí la *fellowship* tot fent constar explícitament que era atorgada al sol·licitant per a fer “treball creador en el camp de la poesia”. [...] Però ell sí que es considerava obligat a fer allò que havia promès, i ho feu. A Mèxic ja havia avançat feina» (Murià 1990: 189). «Conscient que aquell projecte de traducció l'havia de fecundar» (Desclot 2007: 29-30), *Una antologia de la lírica nord-americana* aparegué el 1951, sota el segell d'Edicions Lletres. Des de Walt Whitman fins a poetes estrictament contemporanis, que aleshores no tenien ni quaranta anys, n'inclou una mostra de 53 (amb una presència significativa de veus femenines), com també una presentació de cadascun, que palesa una informació precisa i una notable capacitat d'anàlisi (no exempta de valoracions: tan elogioses com crítiques). Rere el convenciment que «tota antologia és provisional» i «perillosa», oferia una selecció àmplia, representativa del «valor literari i, també, històric» de la poesia nord-americana, amb la confiança que cada lector «farà la seva antologia d'aquesta antologia» (Bartra, 1951: 5-7). Es tractava de donar a conèixer per primera vegada en català un material gairebé del tot inèdit (ho era, per exemple, el text íntegre i les notes de *The Waste*

² Més de vint anys després Agustí Bartra va tenir l'oportunitat de traduir un llibre de Rilke (sense especificar-ne tampoc el text de partida): *Las historias del buen Dios* (1961). Sobre la influència de Rilke en l'obra de Bartra, vegeu Soldevila, 1988: 129-137.

³ El testimoni del fill, Roger Bartra, tampoc no és gaire concret: «El meu pare era molt afrancesat, però no sé exactament per què es va posar tot sol a estudiar anglès, i va arribar a tenir una gran admiració per la literatura nord-americana» (Guillamon 2008: 435).

Land, de T. S. Eliot,⁴ i un material que havia de reflectir «el canon *moderno* de dicha poesia» (Ruiz Casanova 2007: 203) o, altrament dit, la «dispersió [...] de l'eixordadora simfonia americana» (Obiols 2009: 283), amb una mirada intencionadament «plural, coral» (Abrams 2009: 71). Bartra no ocultava a Joan Fuster que aquest estímul l'havia impel·lit: «m'impulsà a fer-la un motiu de política espiritual. Crec que a Catalunya aquest llibre pot ésser útil per la força esbatanadora que pugui significar» (Fuster 1998: 148). Cal consignar, d'altra banda, que les reflexions teòriques sobre el fet de traduir hi eren absents, com en la resta dels seus trasllats, executats en una fase i sota una concepció «preacadèmica» de la traducció.⁵

Uns quants mesos després la «Colección Letras» n'editava la versió castellana: *Antología de la poesía norteamericana*, amb força modificacions. Segons que explicava a Fuster: «M'ha costat un esforç aferrissat de cinc mesos, durant els quals no he pogut fer absolutament res més, gairebé ni dormir». I no deixava de justificar-se: «Però em calia fer-ho, per raons econòmiques i d'estratègia literària» (Fuster 1998: 151). Les unes i les altres, de raons, han quedat afermades amb el pas del temps. Anna Murià ja feia notar que fou el llibre «de més resultats pràctics», alhora que n'esbossava succintament una part del periple:

Només la idea de fer-la al català valgué a Bartra la beca de la Guggenheim. Dins el primer any d'ésser de nou a Mèxic, aconseguí que la mateixa Guggenheim en subvencionés l'edició catalana; el departament cultural de l'ambaixada dels Estats Units en comprà un cert nombre d'exemplars i facilità l'edició castellana del llibre amb el compromís d'adquirir-ne una bona part. Cinc anys més tard, esgotada ja la primera edició, se'n féu una segona de tres mil exemplars, i el benefici aquesta vegada fou molt més considerable. Al cap de pocs mesos, la Universitat de Mèxic li'n demanà una tercera edició, més reduïda però amb el text anglès i amb un nou pròleg (Murià 1990: 234-235).

Aquesta primera edició de l'antologia en castellà seleccionava obra representativa de 48 poetes, 10 dels quals no figuraven en la versió catalana,⁶ per contra, 16 autors que havien estat traduïts al català no ho eren al castellà.⁷ Com es natural, els canvis es produïen sobretot en els més actuals. A més, la mostra triada de cadascun era més generosa, de vegades fins i tot pràcticament quedava doblada, com en els casos de Walt Whitman, Carl Sandburg,

⁴ Poc després, el 1953, Joan Ferraté va publicar-ne la seva versió (amb el mateix títol que Bartra, *La terra eixorca*), a la revista *Laye* (en el número 21, corresponent a novembre-desembre de 1952). Al final de la dècada dels quaranta Rosa Leveroni també havia anostrat el poema d'Eliot, però va romandre inèdit (no va sortir a llum fins al 1999, que Jordi Malé l'edità a *Reduccions*, en el número 71). Per a la confrontació d'alguns aspectes d'aquestes tres traduccions, vegeu Pujol 2009: 288-301.

⁵ En el simposi sobre Agustí Bartra celebrat el novembre de 1987, Sam Abrams va presentar-hi la comunicació «Una antologia de la lírica nord-americana: una antologia d'avançada» i va qualificar la feina de selecció i de traducció de Bartra d'«excepcional» per diverses raons: «perquè l'antòleg sap avançar-se als gustos literaris del públic nord-americà del seu temps, perquè demostra ser un gran lector de poesia i perquè no se sent condicionat en cap moment pels corrents crítics imperants, per la qual cosa és capaç de reivindicar la qualitat de certs col·lectius literaris marginals» (Aulet 1988: 51). El 2009 hi afegia que, passats gairebé seixanta anys de la publicació, «continua sent una de les propostes de traducció més originals, més ambiciosos i més sofisticades de la literatura catalana del segle XX» (Abrams 2009: 70).

⁶ Sidney Lanier, Stephen Crane, John Peale Bishop, Muna Lee, Thomas Wolfe, Countee Cullen, Theodore Roethke, Randall Jarrell, Robert Lowell i Richard Wilbur.

⁷ Edwin Markham, William Vaughn Moody, James Oppenheim, Sara Teasdale, Louis Untermeyer, Joyce Kilmer, William Rose Benet, Jean Starr Untermeyer, Wilbert Snow, John Crowe Ransom, Samuel Greenberg, Rolfe Humphries, Louise Bogan, Allen Tate, Leonie Adams i Marya Zaturenska.

Adelaide Crapsey, Wallace Stevens, William Carlos Williams, Robinson Jeffers i l'epígraf final destinat a «La veu aborigen».⁸ Tampoc els poemes escollits no eren exactament els mateixos en les dues versions; és a dir, no tots els de la catalana van passar a la castellana: s'observen diferències gairebé en l'elecció d'obra de cada poeta. Cal assenyalar que l'*Antología de la poesía norteamericana* anava precedida d'una introducció més extensa, en la qual Bartra resseguia les línies mestres del desenvolupament del gènere, reproduïda, idèntica, en cadascuna de les reedicions posteriors. Les notes biobibliogràfiques de cada poeta eren en essència traduïdes de l'antologia catalana.

Les successives reedicions castellanes van sofrir escasses transformacions. En la de 1957 —que va merèixer «un ressò mediàtic considerable» (Aulet 2000: 428)—, tan sols s'hi van afegir cinc poemes nous, un d'Stephen Crane i els altres quatre de poetes estrictament contemporanis: Delmore Schwartz, Randall Jarrell, Peter Viereck i Robert Lowell. La introducció i les notes eren les mateixes que les de l'edició precedent. Com també ho eren en la de 1974, publicada ja a Barcelona, per Plaza & Janés. Ara bé, en aquesta tercera edició l'antòleg i traductor feia explícita la seva intervenció en un nou pròleg, passades més de dues dècades des dels orígens del projecte:

He corregido, sí, más que deslices tipográficos, insuficiencias y errores míos. Y he aumentado: incorporando nuevos poemas de Emily Dickinson, Sandburg, Eliot, Pound, Marianne Moore, Wilbur, Paul Blackburn, Margaret Randall, Rod McKuen, Gregory Corso, Lawrence Ferlinghetti, Allen Ginsberg y Jack Kerouac; ampliando con algunas canciones la addenda de *La voz aborigen*; dando entrada a algunos poetas de los últimos años e incluyendo dos fragmentos eminentemente líricos de *Moby Dick*, obra tan atravesada de fulgores líricos (Bartra 1974: 28).

Bartra va signar el contracte d'aquesta nova edició poques setmanes després del retorn, el 12 de març de 1970. Van transcorre quatre anys entremig perquè, tal com li comunicava el director literari de la col·lecció «Selecciones de poesía universal», Enrique Badosa, en una carta del 22 de gener de 1974, «lo que retrasa la aparición de la obra es el negociar los contratos con los poetas antologados».⁹

De les quatre edicions de l'*Antología de la poesía norteamericana* publicades en vida de Bartra, la que presenta més diferències és la de 1959, sota els auspicis d'una institució acadèmica de prestigi, la Universidad Nacional Autónoma de México. El pròleg hi apareixia bastant refet, sense la part final, la que versava sobre els criteris de selecció. Les presentacions de cada poeta eren força resumides. La tria d'autors també oferia divergències: n'incloua només 30 i cronològicament començava abans, amb William Cullen Bryant, Ralph Waldo Emerson, Henry Wadsworth Longfellow i Edgar Allan Poe com a novetats; l'apartat de «La voz aborigen» ja no figurava com un annex al final, sinó al principi de tot.¹⁰ I l'obra escolli-

⁸ Joan Fuster havia retret a Bartra, precisament, «la brevetat de les seleccions» d'*Una antología de la lírica norteamericana* (Fuster 1998: 143).

⁹ El contracte i la carta es conserven al Fons Agustí Bartra de l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa, com tot el material inèdit citat al llarg de l'article.

¹⁰ Amb una breu nota de descàrrec: «La poesía aborigen de los indios de los Estados Unidos anterior a la colonización ha sido raramente explorada, porque no ha surgido todavía un gran traductor capaz de realizar una empresa tan difícil como laboriosa» (Bartra 1959: 25).

da de cada poeta era més reduïda, pel fet que, a diferència de totes les altres edicions, era bilingüe, amb el text anglès acarat a les pàgines de l'esquerra.

4. Veus poètiques

Deu anys van escolar-se entre *Una antologia de la lírica nord-americana* i les següents traduccions poètiques d'Agustí Bartra, aparegudes el 1961: *Primeros libros proféticos* de William Blake i *Sonetos* de Louise Labé. A partir d'aleshores ja no es van interrompre, tant a Mèxic com a Barcelona, gairebé sempre al castellà. Va traduir, del francès, la poesia completa d'Apollinaire (1967), l'antologia *Adán negro. Poetas negros de lengua francesa* (1964) i *Cuaderno de un retorno al país natal* d'Aimé Césaire (1969); de l'anglès, una selecció d'Arturo Giovanitti (1966), una de nova de William Blake (1971), de Hart Crane (1973) i de Carl Sandburg (1973), *La terra eixorca* (1977) i *La tierra baldía y otros poemas* (1977) de T. S. Eliot i una part del *Cant de mi mateix* de Walt Whitman, en col·laboració amb Miquel Desclot (1985); i alguna vegada va recórrer a versions indirectes, com en el cas de *La epopeya de Gilgamesh* (1963 i 1972).

En tots els casos va encapçalar les versions amb unes presentacions de l'autor i de l'obra atraients, d'una mitjana d'una desena de pàgines. Solen començar amb algunes dades biogràfiques, entremesclades amb la trajectòria poètica, sobre les quals Bartra més d'un cop opta per justificar-se (de ben segur, davant els nous corrents literaris partidaris de prescindir-ne): «una obra puede cobrar a nuestros ojos una más rica significación si conocemos la vida del hombre que la creó» (Apollinaire 1967: 7). També mira de situar la producció en el context i de caracteritzar-la, tot remarcant-ne la singularitat, els mèrits i la petja que ha deixat. Són redactades amb un cert desplegament de dots narratius, per tal d'esdevenir instructives i d'interès. L'erudició resta al servei de l'explicació i de la interpretació dels textos, de la «vivificació» de la poesia. Sovint estableix una xarxa de relacions ininterrompuda, un veritable diàleg i tuteig amb la tradició, del qual fa participi el lector.

A més, no cal gaire perspicàcia per a adonar-se que Bartra, en la mesura que escau, subratlla alguns aspectes de les obres traduïdes propers i afins a la seva obra de creació.¹¹ Vegem-ne uns quants exemples prou distints: «Whitman contrasta con toda la poesía de su tiempo por su expansiva y orgiástica fuerza» i «sólo es posible torrencialmente» (Bartra 1952: 16-17), «la poesía de Blake es mítica porque su eficacia espiritual actúa en función de la vida, no en función del sueño» (Blake 1971: 20), «Apollinaire es un poeta en quien la dimensión del hombre condiciona toda la obra» (Apollinaire 1967: 7), «En las páginas de este libro se encuentra la palpitante presencia de una poesía de la vida. [...] Y el acento mayor de un humanismo universal» (*Adán negro* 1964: 17) o «Aimé Césaire ha creado una cosmogonía simbólica particular, a veces de difícil acceso, que se funda en la idea de una gran revolución necesaria» (Césaire 1969: 17).

Cal convenir, doncs, que el poeta Agustí Bartra —que sovint havia manifestat concebre «la poesia en mi com un valor d'essencialitat total» (Ribera 1971: 15) o que «la poesia es fa

¹¹ A propòsit de la conferència «Dos poetas a Nova York: Hart Crane i García Lorca», Jaume Aulet també va remarcar que «darrere del Bartra crític s'amaga sempre el Bartra poeta», per tal com «a través de la lectura dels altres dos, anem observant la reivindicació que Bartra fa d'aspectes molt propers a la seva poètica personal» (Aulet, 1998 10).

amb la totalitat de l'home» (Bartra 1980: 180), «és una funció d'amor» (Bartra 1980: 25)—s'expressava també per mitjà de les traduccions, projectava la seva veu en la veu dels poetes que seleccionava i reescribia. Joan Fuster ja li ho feia notar davant *Una antologia de la lírica nord-americana*, el 7 de març de 1952: «les característiques que tu assenyaes com més importants de la lírica nord-americana, i que creus més importants sens dubte perquè són les que tu comparteixes, no són freqüents [...] en cap literatura europea d'avui» (Fuster 142);¹² i el 18 de gener de 1953, arran de l'*Antologia de la poesia norteamericana*, li escrivia: «aquesta, naturalment, *parla* tant de tu com de la mateixa poesia nord-americana» (Fuster 1998: 171). Per més que hi intervinguessin els diners, les traduccions poètiques d'Agustí Bartra poden considerar-se, ras i curt, traduccions vocacionals. Li van oferir la possibilitat de traslladar universos expressius més o menys admirats, de fer-se'ls una mica seus. Se'n va servir i van servir-li, fins al punt que s'ha sostingut que a l'exili es va produir «el hallazgo de una nueva escritura: la que deriva de sus traducciones» (Ruiz Casanova 2012: 132).

5. En prosa

Amb tot, de traduccions, en va signar moltes més de llibres de prosa, el doble si fa no fa. En tornar dels Estats Units i esgotat el subsidi de la Fundació Guggenheim, tots dos, Bartra i Murià, van haver de recórrer de nou a la traducció engatjada:

Calia posar-se a treballar immediatament i així ho férem. Ens donaren altra vegada feina a Confidencias: l'adaptació, mal pagada, de narracions carrinclones. Bartra trobà una ocupació terrible: traduir telegrames en una agència de notícies, [...] però només hi treballà quatre dies, perquè obtingué la plaça d'encarregat de la llibreria Juárez (Murià 1990: 230).

Ell mateix se'n queixava amb una certa amargor a Joan Fuster, en una carta del 23 de novembre de 1953:

Aquests darrers tres mesos han estat per a mi molt durs, de galiot traductor-corrector d'estil per a un parell de cases editorials. Com que la feina era molta i més aviat mal pagada, m'havia de collar a la taula tot el sant dia i una bona part de la nit. Sovint m'he donat als dimonis, sobretot amb *La cabaña del tío Tom* i *Una historia de dos ciudades*.¹³ En la meua vida mai no havia tingut un enfarfec tan gran de truculència. Sortosament, això s'ha acabat i, per ara, no es repetirà perquè el primer dia del mes vinent entraré a treballar fix al departament literari de l'Editorial Jackson. Hi faré la mateixa feina que he estat fent a casa, però guanyant el doble i treballant, fet i fet, menys hores (Fuster 1998: 214).

Des del 30 de novembre de 1953 consta que va treballar com a «traductor, revisor de libros y originales» a l'editorial Cumbre, empresa amb la qual va signar un nou contracte el 31 de maig de 1954 i on va publicar algunes traduccions els anys següents: *Morimos solos* de David Howart (1956), *Graziella* i *Rafael de Lamartine* (1961), *Viajes de Gulliver* de Jonathan Swift (1961), *Cuentos d'Andersen* (1961) o l'*Autobiografía* de Benjamin Franklin (1962).

¹² Agustí Bartra se'n defensava en la carta següent, del 27 d'abril de 1952, amb unes afirmacions un pèl sorprenents: «Aquesta antologia és una obra, per a mi, perifèrica, i que, més que res, representa una inquietud curiosa i una disciplina. Llevat de tres o quatre dels poetes antologats, la resta em diu ben poca cosa» (Fuster 1998: 148).

¹³ No hem pogut localitzar aquestes dues traduccions amb la signatura d'Agustí Bartra.

Després de Bartomeu Costa-Amic, l'editor que tal vegada oferí més possibilitats —i més rendibles— a Agustí Bartra fou Joan Grijalbo, igualment exiliat a Mèxic, on el 1949 havia fundat l'Editorial Grijalbo, «centrada en la narrativa, la història i l'assaig i proveïda d'una àmplia xarxa de filials per un reguitzell de països hispanòfons» (Llanas 2006: 250), la qual es caracteritzà, inicialment, «por su apoyo a los demás deterrados» (Férriz Roure 1998: 102). Bartra hi traduí una biografia de Walter Scott de Hesketh Pearson (1956), una de Fidel Castro de Jules Dubois (1959), *Desayuno en Tiffany's* de Truman Capote (1959), *La semana santa* de Louis Aragon (1960), *Mal comienzo* de Jean Baptiste Rossi (1967) o *El pájaro pintado* de Jerzy Kosisky (1968). El 1955 hi preparà una primera selecció de *Cuentos policíacos y de misterio*, el projecte de traducció de narrativa de més envergadura i amb més continuïtat. D'entrada «aquesta feina ens assegurarà mig any de subsistència i ens permeté passar el gener i mig febrer del 1954 a Cuernavaca» (Murià 1990: 235). Era tot just el primer d'una llarga sèrie de llibres que s'alimentaven mútuament i que diverses empreses editorials van disputar-se durant un parell de dècades. Bartra advertia, en aquest primer lliurament, que «no pretendemos, pues, que los cuentos que constan en este libro sean los mejores de la literatura policíaca; más que esto se ha procurado que el rasero se moviera dentro de la medida de lo bueno, característico y vario», per la qual cosa «en la segunda parte de este libro hemos reunido en manojo cuentos espigados de grandes autores universales» (*Cuentos* 1955: 15), entre els quals figurava un de Pere Calders, «La línea y el deseo». Davant l'èxit assolit, el 1959 Grijalbo va publicar *Cuentos policíacos y de misterio*. Segunda antologia, seguint els mateixos criteris de selecció, segons que Bartra especificava,¹⁴ i amb un altre conte procedent de la literatura catalana: «Aviso misterioso», de Joaquim Ruyra.

Poc abans, una altra editorial, Novaro, ja s'havia interessat pel gènere i per l'introducció, i el 1958 van sortir a llum *Los mejores cuentos de misterio* i *Los mejores cuentos policíacos* del idioma anglès, obres per les quals Bartra havia firmat el contracte el 19 de desembre de 1957. Es conserva un altre contracte, signat el 15 de maig de 1958, de publicació de *Los mejores cuentos policíacos* del idioma francès.¹⁵ Ja en la dècada següent, els germans Manuel i Francesc Martínez Roca havien fundat a Barcelona l'Editorial Martínez Roca, el 1965; Bartra havia conegut el primer a Mèxic, com a gerent de Grijalbo, i la nova empresa, de «caire miscel·lani, protagonitzat per les traduccions» (Llanas 2006: 108), va recuperar el material de les antologies anteriors i va presentar-lo d'altres maneres. Primerament, en dues recopilacions gruixudes, de més de set-cents pàgines (la segona un pèl més breu, amb nou relats menys), en edicions d'un cert luxe i amb títols diferents: *De Poe a Simenon. Antología de cuentos policíacos y de misterio* (1968) i *Relatos maestros de crimen y misterio* (1972). Després, l'editorial va distribuir-los de nou en tres llibres de caire popular, publicats el 1977 en la col·lecció «Fontana Rústica»: *Relatos maestros de terror y misterio*, *Relatos maestros policíacos* i *Relatos maestros del crimen*. A partir d'aleshores, se n'ha editat noves recopilacions fins avui dia, en diverses editorials, tant de l'Estat espanyol com d'Hispanoamèrica.

En la dècada dels seixanta Agustí Bartra va traduir per a altres editorials mexicanes, d'inquietuds polítiques i intel·lectuals manifestes, com *Era* o Joaquín Mortiz. Fundada per

¹⁴ «Me he inclinado más por su variedad temática y calidad literaria que por la necesidad de que el material elegido respondiera estrictamente a los cánones del género» (*Cuentos* 1959: 9).

¹⁵ Llibre que no hem pogut localitzar i que, probablement, no va arribar a bon port.

fills de refugiats catalans i espanyols, a Era va publicar els relats *La dama oval* de Leonora Carrington (1965), la tesi doctoral de George Steiner Tolstoi o Dostoievski (1968), *Sus mejores cuentos crueles* de Viliers de l'Isle-Adam (1968) i tres títols de caràcter cinematogràfic i audiovisual. Per a Joaquín Mortiz, creada i dirigida per Joaquín Díez-Canedo, va traslladar-hi, a part de la poesia d'Apollinaire, *Mi vida entre los surrealistas* de Matthew Josephson (1963), *Entrada falsa* d'Hortense Calisher (1965), *La lechuza ciega* de l'iranià Sadeq Hedayat (1966) i tres obres d'André Breton: *Nadja* (1963), *Los vasos comunicantes* (1965) i *El amor loco* (1967).

Esperanza Martínez Palau en la seva tesi, Agustí Bartra en México, elaborada amb la complicitat d'Anna Murià (com revela la correspondència conservada entre totes dues), escrivia: «Si la lista de sus traducciones es tan extensa, ello se debe en buena parte a la constatación y valiosísima ayuda de Anna Murià, su mujer; sin embargo, es menester aclarar que siempre que se trató de poesía fue Bartra exclusivamente quien se abocó a esta tarea» (Martínez Palau 1989: 106). Apropar-se a les traduccions de l'un implica apropar-se a les traduccions de l'altra (Bacardí 2006: 77-85). Per treure el màxim rendiment dels esforços, la parella operava a mitges, en una mena de societat anònima en la qual ella portava el timó o, dit d'una altra manera, hi solia dedicar més hores i solia omplir més pàgines; la qual cosa no treu que, segons el testimoni de Manuel Duran, «la parella treballava més de deu hores diàries» (Duran 1998: 14). Així, algunes versions que consten com a obra d'Agustí Bartra (nom més prestigiós que el de la seva muller en el context cultural mexicà i, després, també en el català) són essencialment obra d'ella, llevat, en efecte, dels llibres de poesia. És el cas, per exemple, de *Desayuno en Tiffany's*, de Truman Capote, traducció apareguda el 1959 i elogiada a la premsa per la cura del torsimany. Igualment, resulta plausible que ella participés força en el trasllat de les diverses antologies de contes d'intriga, com també en els diversos encàrrecs d'escàs valor literari.

Ara bé, al més sovint, no van voler deixar cap tipus de rastre de la seva intervenció en llibres que devien considerar indignes, producte d'encàrrecs estrictament mercenaris, com el cúmul de novel·les eròtiques i pornogràfiques que van reescriure a les acaballes dels anys seixanta, just abans de tornar a Catalunya: «Les últimes traduccions, ben pagades, que Agustí i jo férem a l'exili foren les d'una sèrie d'obres eròtiques que firmàvem amb pseudònim, començant per *Justine* i *Els 120 dies de Sodoma* de Sade» (Murià, 1990: 330).¹⁶ En alguns casos van ometre el nom de l'interpret, en d'altres van servir-se de pseudònims diversos difícils de reconèixer a hores d'ara. La història de la traducció catalana a l'exili —vehiculada sovint en altres llengües— és un dels grans deutes pendants i avui per avui més difícils d'abordar.

¹⁶ A l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa també es conserven, sense datar, dues sèries d'adaptacions d'Agustí Bartra, de 16 peces cadascuna, sota l'epígraf «El teatro en la televisión»: «Grandes obras del teatro universal adaptadas para emisión de una hora» i «Obras policíacas adaptadas para emisión de media hora». Les primeres ocupen una mitjana de 26 pàgines i, les segones, de 12. Els autors dramàtics seleccionats són Goethe, Ibsen, Hebbel, Dostoievski, Pirandello, D'Annunzio, Claudel, Strindberg, Wilde, Lenormand, Colette, Kapek, Peyret-Chappuis, Buzzati, Anouilh i Camus. I, els policíacs, Poe, Conan Doyle, Dunsany, Leblanc, Edgar Wallace, Gilford, Bentley, Leonard, Wodehouse, Agatha Christie, Sayers, Woolrich, Irish, Woolrich i Ellery Queen.

6. Inèdits

Agustí Bartra i Anna Murià van tornar als Estats Units la primera meitat del 1961, arran de la concessió d'una nova beca de la Fundació Guggenheim a Bartra, ara per seleccionar i traduir una àmplia mostra de la lírica universal, amb el títol *El Canto del Hombre*,¹⁷ que va romandre inèdita fins al 2008.¹⁸ A Mèxic, havia d'editar-la Grijalbo i Herrero Hnos. Sucs. i, a Barcelona, Plaza & Janés, però les tres editorials al final van renunciar-hi. Dividida en set parts («Dios y cosmos», «El espejo humeante», «La boca de sombra», «Sobre la tierra», «Al filo de la sangre», «Aurora i abismo» i «La pareja»), passa de les vuit-centes pàgines impreses i abasta manifestacions poètiques de tots els temps i de totes les llengües: des de l'antic Egipte, Mesopotàmia, la Bíblia i Homer, amb textos inques, armenis o japonesos, fins a Kavafis, Montale o René Char. Bartra se servia de traduccions d'altri, si li eren avinents i li plaïen, tant antigues com modernes (tant de Fray Luis de León com d'Octavio Paz), i de vegades de llengües tan abastables com el català (exhumava les d'Alfonso Costafreda de Carles Ribà). En un percentatge molt elevat, però, ell mateix va encarregar-se de traduir poemes de procedències i d'estils molt variats, de vegades per mitjà de versions indirectes angleses i franceses, tal com posa de manifest la bibliografia consultada. Al final del pròleg exposava com havia procedit i els criteris que l'havien guiat:

Dicho lo anterior, se comprenderá que *El Canto del Mundo* sea un acto de mi fe en la poesía. [...] No he tratado de hacer en absoluto una antología de la poesía universal —¿quién, solo, podría hacerla, por otra parte?—, sino que he tendido a yuxtaponer voces o acentos únicos referidos a cada uno de los temas escogidos. De ahí que ni el número de versos correspondientes a cada poema o fragmento, ni la inclusión de un determinado poeta, haya de aceptarse como un juicio de valor o categoría, sino más bien como una voz, entre muchas otras posibles, del coro que es *El Canto del Mundo*. [...] Deseo que se entienda que en *El Canto del Mundo* se ha buscado dar cuerpo a la básica unidad del ser humano en el mundo, unidad que, según creo, no queda necesariamente limitada por su situación en el tiempo o en la geografía, nación o raza. En todas partes tiene el hombre las estrellas sobre su cabeza y las semillas bajo las plantas de sus pies (Bartra 2008: xxv-xxvi).

Agustí Bartra va concebre un altre projecte de característiques similars, per bé que d'abast més modest, una «Breve antología del cuento universal. 29 obras maestras», per al suplement México en la Cultura del diari Novedades (publicat el 30 de desembre de 1962). A més de la selecció, del pròleg i de les notes biogràfiques dels autors, va responsabilitzar-se d'algunes traduccions: dels relats de Petroni, S. H. Adams, Richard Matheson, Andersen, Pirandello i Rilke. Per a d'altres, va recórrer a versions ja existents (de Borges o Paz), i d'altres van aparèixer sense el nom del torsimany. Les narracions seguien una ordenació temàtica: «Fantasía y leyenda», «Cuatro cuentos de amor», «Crimen y horror», «La doble máscara», «Misterio» i «Dos magistrales cuentos trágicos». La procedència i l'època dels textos són també ben diverses: Egipte, l'Índia, el Nou Testament, Boccaccio, Basho, Txèkhov, Kafka o Katherine Mansfield. En el primer paràgraf del pròleg explicava breument els propòsits de l'obra:

¹⁷ Mantenim les majúscules de «canto» i «hombre», omnipresents en el mecanoscrit d'Agustí Bartra, conservat a l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa.

¹⁸ Sense cap explicació, aparegué amb el títol *El Canto del Mundo* i el subtítol *Voces de la poesía universal*.

Si pensamos que sólo durante la década 1920-30 se publicaron en el mundo más de cien mil cuentos, se comprenderá fácilmente que cualquier antología de este género literario que pretenda ser universal debe incluir por lo menos algunos centenares de cuentos. Por lo tanto, los veintinueve que he seleccionado para estas páginas solamente pueden tener de universal su valor cualitativo y variada procedencia, junto con el designio de que estén representadas algunas de las modalidades más vigentes en la actualidad. Más que tratar de vencer una imposibilidad, he procurado, pues, dar el acento antológico a base de ordenar los cuentos por temas, aunque en algunos casos la clasificación no haya podido ser estricta, tras un rigor que ha tendido a lo modélico preñado de lo eternamente humano de la imaginación creadora (Bartra 1962: 1).

Fora d'Una antologia de la lírica nord-americana, les escasses traduccions al català que Agustí Bartra va emprendre a l'exili han restat inèdites. De fet, només en coneixem dues, de signe ben divers: una obra teatral d'un clàssic i una novel·la d'un escriptor contemporani. El 15 de gener de 1955 a l'Orfeó Català de Mèxic, en unes vetllades teatrals organitzades per l'Agrupació Catalana d'Art Dramàtic, va estrenar-se la farsa en un acte *Petició de mà*, d'Anton Txèkhov, traduïda conjuntament amb Josep Roure-Torrent, al costat dels drames *Octubre*, del mateix Agustí Bartra, i *Genets cap a la mar*, de John Millington Synge, traduït per Anna Murià. La Nova Revista advertia que es tractava de «les primeres representacions en català» de les tres peces. També informava que la versió de *Petició de mà* havia estat «feta a través de la traducció francesa de l'obra», i hi afegia: «els traductors copsen amb llenguatge correctíssim tota la gràcia i el fi humor de l'autor» («El teatre català» 1955: 27). Alguns anys després, durant la dècada dels seixanta, Bartra va traduir del castellà *Els homes veritables*, de Carlo Antonio Castro, novel·la publicada a Mèxic el 1959, representant destacada de les noves fornades de la narrativa indigenista. Desconeixem si l'hi va empènyer cap propòsit concret o un mer interès personal.

7. El retorn?

Després de trenta anys d'exili, en retornar a Catalunya, el gener de 1970, la situació professional d'Agustí Bartra i Anna Murià no va canviar gaire, contra els seus projectes inicials. Els primers mesos, d'emocions i efervescències a desdir, es van fer la il·lusió que, finalment, podrien desempallegar-se de la càrrega de traduir, tal com l'1 d'agost ella escrivia a la filla i al seu marit: «por ahora nos resistimos a hacer de traductores profesionales, de lo que quedamos hasta las narices con veinticinco años de hacerlo». La resistència, però, no va poder allargar-se gaire. Aquell mateix any van començar a treballar per a l'editorial Verón, dirigida per Rafel Zendrera, preparant informes de lectura de llibres en anglès i traduint-ne al ritme vertiginós de sempre: en tan sols un any, el 1972, van sortir sis novel·les policiaques, de pur entreteniment, traslladades per Anna Murià i una per Agustí Bartra: *Insólito peligro*, d'Eric Ambler. Poc després l'editorial va fer fallida i, com tantes altres vegades, van haver de buscar noves fonts d'ingressos.

La correspondència amb els fills ens forneix nombroses proves de la dedicació conjunta de la parella a la traducció al llarg de la dècada dels setanta. Encara a Mèxic, de camí cap als Estats Units, Anna Murià explicava a Roger Bartra, el 21 de juny de 1969: «Per abans de marxar, tenim la traducció d'un llibre sobre Walt Whitman, ben pagada, per a l'ambaixada

nord-americana.¹⁹ Ens anirà molt bé, junt amb el pornogràfic xinès que potser haurem d'acabar a Washington, per a reforçar el nostre pressupost». De la mateixa manera, el 31 de gener de 1974, tot fent els preparatius per regressar a Mèxic per primera vegada des que s'havien instal·lat a Catalunya, la mare comentava a la filla: «jo estava disposada a traduir un llibre no massa llarg abans d'anar a Mèxic, però en podem prescindir perquè estem fent entre tots dos una antologia de contes nord-americans per al Paco [Martínez Roca] i amb això ja tenim prou feina per als dos mesos i mig que ens queden».²⁰ De vegades, a ella, li tocava treballar per partida doble, quan se'ls amuntegaven els encàrrecs: el gener de 1973, per exemple, Bartra traduïa a contra rellotge l'antologia de Hart Crane per a Plaza & Janés i, com a conseqüència, «jo haig de fer dues traduccions alhora, la meua, una novel·la d'espionatge molt llarga, i la que a ell li va demanar Verón, que és una animalada sobre Mèxic», exposava a la filla el dia 21; o el 8 de maig de 1975 referia al noi: «jo haig de traduir una novel·la catalana al castellà, d'una dona, Teresa Pàmies;²¹ al pare —però pensa encolomar-m'ho a mi— li han demanat que tradueixi de l'anglès al català unes versions de contes de La Ventafocs i La Bella Dorment», aparegudes aquell mateix any a l'editorial Aymà en un format luxós i signades, efectivament, per Agustí Bartra.

A Bartra, de tota manera, se li havia obert la porta de Plaza & Janés. En castellà, això sí, «exiliat» ara com a traductor en el propi país. La rebuda havia estat entusiasta, com explicava a Enrique Díez-Canedo en una carta del 22 de gener de 1970, dos mesos després d'haver aterrat:

Tengo que [...] terminar la ordenación y las notas de El Canto del Hombre, mi antología de la poesía universal, para Plaza y Janés. Esta editorial, además, me ha comprado ya la segunda edición de Cristo de 200.000 brazos y la cuarta de la Antología de la poesía norteamericana. Y por si fuera poco, me ha encargado tres antologías de tres poetas norteamericanos (Sandburg i Crane) y uno francés (Perse).

Finalment, va editar-hi o reeditar-hi seleccions de William Blake (1971), Hart Crane (1973) i Carl Sandburg (1973), La epopeya de Gilgamesh (1972) i l'Antologia de la poesia norteamericana (1974).

Això a part, va traduir algunes altres obres en prosa. Entre les més destacades, una selecció de Narrativa norteamericana contemporánea (1975) per a l'editorial Vosgos, filial de Martínez Roca. Va escollir-hi 24 relats (ben pocs procedents de les antologies policíacques i de misteri) amb «el denominador común de su maestría, inspiración y verdad humana», «piezas convincentes y vivas, y de valores y ambientes contrastantes, de modo que la totalidad suministre una panorámica de la diversidad individual y social de Estados Unidos, desde su fundación hasta ahora» (Narrativa 1975: 8). Hi incloïa contes de Washington Irving, Hawthorne, Poe, Melville, Mark Twain, Katherine Anne Porter, Dorothy Parker, Hemingway, Faulkner, Steinbeck, Sorayan o Ray Bradbury. Al català, l'única obra en prosa que va traslladar-hi són els cinc relats que conformen El mur, de Jean-Paul Sartre —«un dels

¹⁹ Es tracta de la biografia de J. E. Mille, *Semblanza de Walt Whitman*, publicada el 1970 per l'editorial Pax-México.

²⁰ Es refereix a *Narrativa norteamericana contemporánea*, obra publicada el 1975 per l'editorial barcelonina Vosgos.

²¹ Es refereix a *Mujer de preso*, traducció que aquell mateix any va sortir publicada a Aymà.

grans esperits del nostre segle» (Bartra 1979: 13)—, el 1980, l'última traducció que va veure publicada.

Segurament, tot plegat conforma un balanç un pèl neulit per al famós poeta català expatriat durant trenta anys, que s'havia mantingut fidel a uns principis ideològics i polítics i que va despertar tantes il·lusions en el moment de tornar a Catalunya, com evidenciaven els titulars de la premsa: «Bartra, o la voluntat de Aurora» (Lleget 1970), «El retorn a Ítaca: Agustí Bartra entre nosaltres» (Vallverdú 1970: 51) o «Els Bartra: voluntat de sol ixent» (Garcia 1970: 40). Algunes preguntes ens sotgen, inevitablement: la parella d'escriptors no va aconseguir mitjans de subsistència de més ambició intel·lectual i en català? O potser la seva vàlua simbòlica enterbolia el fet inexcusable que s'havien de guanyar la vida, i que sempre ho havien fet traduït? Ningú més, a part del director literari d'Aymà-Proa, Joan Oliver, els va oferir cap versió al català d'una certa envergadura? Tot sembla indicar que no, és clar. Per això resulta desconcertant la vivència reportada per Miquel Desclot, i els comentaris subsegüents, al pròleg del Cant de mi mateix, de Walt Whitman:

El gener de 1970, en tornar de l'exili mexicà, a seixanta-un anys, Bartra arribava amb dues propostes literàries per mirar de sobreviure mentre ell i la seva muller, Anna Murià, refeien la seva vida per tercera vegada: la traducció de Moby Dick, de Melville, i la de Song of Myself, de Whitman, és a dir, els cims de la novel·la i la poesia nord-americanes dels segle XIX, que encara no existien en versió catalana. Un cop a Barcelona, però, els Bartra es trobaren amb l'agradable sorpresa d'una rebuda extraordinària per part dels amics d'antany i també dels nous que, en nombre considerable, anaren coneixent molt aviat; de tal manera que van poder recomençar dignament sense haver de recórrer als dos projectes esmentats. D'altra banda, no és gaire probable que Bartra, que arribava malalt de l'exili, hagués tingut l'esma necessària per emprendre'ls (Desclot 1985: 8).

No s'hauria estimat més traduir aquestes obres que no pas *Insólito peligro* o *La venta-focs*? Tal vegada el món editorial català no estava preparat per a treure partit d'un escriptor amb una bagatge literari fora del comú, i va esdevenir-se, com al mateix Agustí Bartra, que «de tant viure'l, el retorn, durant trenta anys, quan efectivament arribà, quan fou una realitat, no sabia què fer-ne» (Bartra 1979: 7). Mentre es discutia la vàlua de la seva obra poètica, es malversava un traductor competent i bregat. En aquest sentit, no va tenir ocasió de refer la seva trajectòria, de «recomençar dignament», i va patir «el peor de los castigos» que solen patir els exiliats: «la expulsión del presente; y por lo tanto del futuro —lingüístico, cultural, político— del país de origen» (Guillén 1998: 83). Havia esdevingut un traductor —potser no tant un escriptor— sense casa, «extraterritorial» (Steiner 2002). La seva aportació a la traducció catalana, en llengua catalana, és gairebé anecdòtica, si exceptuem *Una antologia de la lírica nord-americana*, publicada a Mèxic. Així, les paraules que des de l'exili escrivia a l'amic Pere Calders recobren un sentit i una vigència diàfans: «He hagut de fer la meua obra dintre d'una terrible soledat catalana» (Murià 1990: 271).

Bibliografia citada

- ABRAMS, Sam (2009): «Quelcom neix en tota mort...», *Quaderns. Revista de Traducció* 16: 67-73.
- Adán negro. Poetas negros de lengua francesa* (1964): Mèxic: Chac-Mool.
- APOLLINAIRE (1967): *Poesía*. Mèxic: Joaquín Mortiz.
- AULET, Jaume (1988): «Un simposi sobre l'obra d'Agustí Bartra», *Serra d'Or* 339 (gener): 51.

- AULET, Jaume (2000): «Algunes dades sobre la recepció de l'obra d'Agustí Bartra a l'exili», in *Sesenta años después. Las literaturas del exilio republicano de 1939*, pp. 419-438. Sant Cugat del Vallès: Gexel.
- AULET, Jaume (1998): «Introducció», in *Agustí Bartra. Dos poetas a Nova York: Hart Crane i García Lorca*, pp. 9-11. Terrassa: Ajuntament de Terrassa.
- BACARDÍ, Montserrat (2006): «Anna Murià, traductora (in)visible». *Quaderns. Revista de Traducció* 13: 77-85.
- BARTRA, Agustí (1938): «Rainer Maria Rilke». *Treball* (30 gener) i *El Dia* (31 gener).
- BARTRA, Agustí (1952): *Antología de la poesía norteamericana*. Mèxic: Letras.
- BARTRA, Agustí (1959): *Antología de la poesía norteamericana*. Mèxic: Universidad Nacional Autónoma de México.
- BARTRA, Agustí (1962): «Breve antología del cuento universal. 29 obras maestras». Mèxic en la Cultura 719 (30 desembre): 1-8.
- BARTRA, Agustí (1974): *Antología de la poesía norteamericana*. Barcelona: Plaza & Janés.
- BARTRA, Agustí (1979): «Agustí Bartra contra el gos geomètric: a tall de pròleg. Una entrevista de Feliu Formosa», in *El gos geomètric*, pp. 5-14. Barcelona: Laia.
- BARTRA, Agustí (1980): *Sobre poesia*. Barcelona: Laia.
- BARTRA, Agustí (2007): «Hi havia una vegada... ». *Dos contes d'exili*, Jaume Aulet (ed.), pp. 13-16. Terrassa: Ajuntament de Terrassa.
- BARTRA, Agustí (2008): *El Canto del Mundo. Voces de la poesía universal*. Mèxic: Vaso Roto Ediciones / Ediciones Sin Nombre.
- BLAKE, William (1961): *Primeros libros proféticos*. Mèxic: Universidad Nacional Autónoma de México.
- CÉSAIRE, Aimé (1969): *Cuaderno de un retorno al país natal*. Mèxic: Era.
- CRANE, Hart (1973): *El puente y otros poemas*. Barcelona: Plaza & Janés.
- Cuentos policíacos y de misterio. Antología* (1955): Mèxic: Grijalbo.
- Cuentos policíacos y de misterio. Segunda antología* (1959): Mèxic: Grijalbo.
- DESCLOT, Miquel (1985): «Història d'una traducció atzarosa», in *Walt Whitman. Cant de mi mateix*, p. 7-11. Vic: Eumo.
- DESCLOT, Miquel (2007): «Agustí Bartra, traductor de poesia nord-americana». *Rels* 10: 28-31.
- DURAN, Manuel (1988): «El doble exili dels poetes catalans a Mèxic. Memòria personal». *Catalan Review* XII, 2: 9-19.
- «El teatre català a Mèxic. Estrena d'Octubre d'Agustí Bartra, presentació de Genets cap a la mar de Synge i Petició de mà de Txèkhov» (1955): *La Nova Revista* 2 (març-abril): 27.
- FÉRRIZ ROURE, Teresa (1998): *La edición catalana en México*. Jalisco: El Colegio de Jalisco.
- FUSTER, Joan (1998): *Correspondència*. València: Edicions 3 i 4, vol. 2.
- GARCIA, Xavier (1970): «Els Bartra: voluntat de sol ixent». *Tele Estel* 178 (20 març): 40.
- GRIFELL, Quirze (1992): *Anna Murià, àlbum de records*. Argentona: L'Aixernador.
- GUILLAMON, Julià (2008): *El dia revolt. Literatura catalana de l'exili*. Barcelona: Empúries.
- LLANAS, Manuel (2006): *L'edició a Catalunya: el segle XX (1939-1975)*. Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya.
- LLEGET, Màrius (1970): «Bartra, o la voluntat de Aurora. Prepararà un libro de narraciones durante su permanencia en Barcelona». *Diario de Barcelona* (20 gener).

- MARTÍNEZ PALAU, Esperanza (1989): *Agustí Bartra en Mèxic*. Mèxic: Universidad Nacional Autónoma de México.
- MURIÀ, Anna (1990): *Crònica de la vida d'Agustí Bartra*. 3a ed. Barcelona: Pòrtic.
- Narrativa norteamericana contemporànea* (1975): Barcelona: Vosgos.
- OBIOLS, Víctor (2009): «Bartra, antòleg i traductor». *Reduccions* 93-94: 279-287.
- PILNIAK, Boris (1937): «Terra a les mans». *Mirador* 404 (21 gener): 4.
- PUJOL, Dídac (2009): «Agustí Bartra, traductor de *The Waste Land*: tres observacions». *Reduccions* 93-94: 288-301.
- RIBERA, Antoni (1971): «A Terrassa, conversa amb Agustí Bartra». *Serra d'Or* 140 (maig): 15-17.
- RIERA LLORCA, Vicenç (1994): *Els exiliats catalans a Mèxic*. Barcelona: Curial.
- RILKE, R. M. (1961): *Las historias del buen Dios*. Mèxic: Herrero Hnos. Sucs.
- RUIZ CASANOVA, José Francisco (2007): «Agustí Bartra: Un (El) canon de la poesia norteamericana traducida al catalán i al castellano», in *Literatura comparada catalana i espanyola al segle XX: gèneres, lectures i traduccions*, pp. 189-211. Lleida: Punctum.
- RUIZ CASANOVA, José Francisco (2012): «Agustí Bartra: Vida mexicana (americana) de un traductor». *Anuari Trilcat* 2: 132-157.
- SOLDEVILA, Llorenç (1988): «El tema del corneta rilkeà en l'obra de Bartra». *Faig* 30: 129-137.
- VALLVERDÚ, Francesc (1970): «El retorn a Ítaca: Agustí Bartra entre nosaltres». *Serra d'Or* 125 (febrer): 51.

ANNEX

Traduccions signades per Agustí Bartra

Al català

Poesia

- BARTRA, Agustí (1951): *Una antologia de la lírica nord-americana*. Mèxic: Lletres.
- ELIOT, T. S. (1977): *La terra eixorca*. Barcelona: Vosgos.
- WHITMAN, Walt (1985): *Cant de mi mateix*. Vic: Eumo. [Amb Miquel Desclot]

Prosa

- La bella dorment* (1975): Barcelona: Aymà.
- La ventafocs* (1975): Barcelona: Aymà.
- SARTRE, Jean Paul (1980): *El mur*. Barcelona: Aymà.

Al castellà

Poesia

- BARTRA, Agustí (1952): *Antologia de la poesia norteamericana*. Mèxic: Letras. [2a ed.: Mèxic: Libro-Mex, 1957; 3a ed.: Mèxic: Universidad Nacional Autónoma de México, 1959; 4a ed.: Barcelona: Plaza & Janés, 1974]
- BLAKE, William (1961): *Primeros libros proféticos*. Mèxic: Universidad Nacional Autónoma de México.

- LABÉ, Louise (1961): *Sonetos*. Mèxic: Nuevo Mundo.
- RILKE, Rainer Maria (1961): *Las historias del buen Dios*. Mèxic: Herrero Hnos. Sucs.
- La epopeya de Gilgamesh* (1963): Mèxic: Escuela Nacional de Antropología e Historia. [2a ed.: Barcelona: Plaza & Janés, 1972]
- Adán negro. Poetas negros de lengua francesa* (1964): Mèxic: Chac-Mool.
- CARRINGTON, Leonora. *La dama oval* (1965): Mèxic: Era.
- Antología del amor* (1966): Mèxic: Pax-México.
- Antología de la poesía mística* (1966): Mèxic: Pax-México.
- GIOVANITTI, Arturo. *Poemas* (1966): Mèxic: El Corno Emplumado.
- Antología de la muerte* (1967): Mèxic: Pax-México.
- APOLLINAIRE, Guillaume (1967): *Poesía*. Mèxic: Joaquín Mortiz.
- CESAIRE, Aimé (1969): *Cuaderno de un retorno al país natal*. Mèxic: Era.
- BLAKE, William (1971): *Poemas*. Barcelona: Plaza & Janés.
- CRANE, Hart (1973): *El puente y otros poemas*. Barcelona: Plaza & Janés.
- SANDBURG, Carl (1973): *Antología*. Barcelona: Plaza & Janés.
- ELIOT, T. S. (1977): *La tierra baldía y otros poemas*. Barcelona: Picazo.

Prosa

- BADARAYANA (1944): *Sakuntala*. Mèxic: Costa-Amic.
- LOUÏS, Pierre (1944): *El hombre de púrpura*. Mèxic: Costa-Amic.
- MARITAIN, Jacques (1944): *El crepúsculo de la civilización*. Mèxic: Costa-Amic.
- ROUSSEAU, André (1945): *Tres poetas iluminados: Baudelaire, Verlaine, Rimbaud*. Mèxic: Costa-Amic.
- PEATIE, Donald C. (1954): *Hacia el Oeste*. Mèxic: Intercontinental.
- Cuentos policíacos y de misterio* (1955): Mèxic: Grijalbo.
- ANDERSEN, Hans Christian (1956): *Cuentos*. Mèxic: Cumbre.
- HOWART, David (1956): *Morimos solos*. Mèxic: Cumbre.
- PEARSON, Hesketh (1956): *Walter Scott. Su vida y su personalidad*. Mèxic: Grijalbo.
- Los mejores cuentos de misterio* (1958): Mèxic: Novaro.
- Los mejores cuentos policíacos del idioma inglés* (1958): Mèxic: Novaro.
- CAPOTE, Truman (1959): *Desayuno en Tiffány's*. Mèxic: Martínez Roca.
- Cuentos policíacos y de misterio. Segunda antología* (1959): Mèxic: Grijalbo.
- DUBOIS, Jules (1959): *Fidel Castro, ¿rebelde, libertador o dictador?* Mèxic: Grijalbo. [Amb Aníbal Argüello]
- ARAGON, Louis (1960): *La semana santa*. Mèxic: Grijalbo.
- LAMARTINE, Alphonse de (1960): *Graziella*. Rafael. Mèxic: Cumbre.
- JACONSEN, Jens Meter (1961): *Niels Lyhne*. Mèxic: Herrero Hnos. Sucs.
- SWIFT, Jonathan (1961): *Viajes de Gulliver*. Mèxic: Cumbre.
- VERNE, Jules (1961): *La vuelta al mundo en 80 días*. Mèxic: Cumbre.
- FRANKLIN, Benjamin (1962): *Autobiografía. Vida de un hombre ejemplar*. Mèxic: Cumbre.
- BRETON, André (1963): *Nadja*. Mèxic: Joaquín Mortiz.
- JOSEPHSON, Matthew (1963): *Mi vida entre los surrealistas. Un libro de recuerdos*. Mèxic: Joaquín Mortiz.
- BOYER, Deena (1965): *200 días con Fellini. La filmación de 8 ½*. Mèxic: Era.
- BRETON, André (1965): *Los vasos comunicantes*. Mèxic: Joaquín Mortiz.
- CALISHER, Hortense (1965): *Entrada falsa*. Mèxic: Joaquín Mortiz.

- SADOUL, Georges (1965): *El acorazado Potiomkin*. Mèxic: Era.
- WITTICH, Walter Arno; SCHULLER, Charles Francis (1965): *Material audiovisual: su naturaleza y su utilización*. Mèxic: Era.
- HEDAYAT, Sadeq (1966): *La lechuza ciega*. Mèxic: Joaquín Mortiz.
- BRETON, André (1967): *El amor loco*. Mèxic: Joaquín Mortiz.
- ROSSI, Jean Baptiste (1967): *Mal comienzo*. Mèxic: Grijalbo.
- De Poe a Simenon. Antología de cuentos policíacos y de misterio* (1968): Barcelona: Martínez Roca.
- KOSISKY, Jerzy (1968): *El pájaro pintado*. Mèxic: Grijalbo.
- STEINER, George (1968): *Tolstoi o Dostoievski*. Mèxic: Era.
- VILLIEERS DE L'ISLE-ADAM (1968): *Sus mejores cuentos crueles*. Mèxic: Era.
- MILLER, James Edwin (1970): *Semblanza de Walt Whitman*. Mèxic: Pax-México.
- AMBLER, Eric. *Insólito peligro* (1972): Barcelona: Veron.
- Relatos maestros de crimen y misterio* (1972): Barcelona: Martínez Roca.
- EISENSTEIN, Sergei M. (1975): *El acorazado Potiomkin*. Mèxic: Era. [Amb Ana M. Palos]
- HIOWART, David (1975): *Siete vidas*. Santa Cruz de Tenerife: Larsa.
- Narrativa norteamericana contemporánea* (1975): Barcelona: Vosgos.
- Relatos maestros de terror y misterio* (1977): Barcelona: Martínez Roca.
- Relatos maestros del crimen* (1977): Barcelona: Martínez Roca.
- Relatos maestros policíacos* (1977): Barcelona: Martínez Roca.
- MELVILLE, Hernan (1984): *Moby Dick*. Mèxic: Pax-México. [Versió abreujada]